

ҰЛТ ПЕРЗЕНТІ

Мәскеудегі К. Либанехт атындағы педагогикалық институтына түсіп, оны ойдағыдай бітіріп шығады. Профессор Фаворский өз шақиртіне мынадай міндетке береді: «Б. Сүлейменов КСРО тарихы бойынша терең білімін көрсете білді. Тарихи құбылыстарды талдағанда ойлап, жем-жақты терең сипаттама береді. Сондықтан Б. Сүлейменов жолдасты аспирантураға жіберуге болады». Академик Қаныш Сәтбаев: «Бекжан Сүлейменов Қазақстан жас марксисттерінің ішіндегі қабілеттерінің бірі және болашағын деген». Бекжан Сүлейменов 1945 жылы «Қазақстандағы 1867-1868 жылдардағы реформа» деген тақырыпта кандидаттық ал. 1964 жылы Ташкент қаласында XIX-ғасыр мен XX-ғасырдың басымдағы қазақ халқының саяси әлеуметтік және экономикалық өмірі туралы докторлық диссертация қорғады. Жалпы өзінің самалы өмірінде

Бұл кез М. Әуезовке қарсы науқанның ұйымдастырылып жатқан уақыты еді: «Абайдың өлебі мектебін» жоққа шығарушылар көбейді. Б. Сүлейменов М. Әуезовты қаралаушыларға қарсы шығып, тағы да өз пікірлерін бағып қорғап шықты. Оның мұндай бағып пікір айтуына Қазақ ССР Ғылым Академиясының өкілдік ғылымдар бөлімінен ғылыми қатшысы болып қызмет атқаруы көп септігіміз тиізді. Әйтпесе, қатардағы кандидатты сөз бермей қояы да мүмкін еді.

Үшінші ең ауыр соққы: 1951 жылы 10 сәуірде «Траудан» газетінде «За марксистско-ленинское осуждение вопроса истории Казахстана» деген мақаланы жарық көрді. Одан кейін Қазақстан КП ОК VIII пленумында «О состоянии и мерах улучшения идеологической работы парторганизации республики» атты мәселе қаралып, Қазақстан партия мәселелері марксист-лениндік тұрғыдан зерттелсін, саяси комиссиялар жойылсын деген ұран үстем болды. Бұл мақала мен пленум қаулысына сәйкес жарияшылар Е. Бекмаханов пен Б. Сүлейменовке қауіп төнді. Сол кездегі айтқандарымызға «Ашкереленіп» жатқан Е. Бекмахановты отырғызу үшін ең алдымен Сүлейменовты құрту керек болды.

Қаралаушылардың дегені болды: 1952 жылы 17 шілде күні Б. Сүлейменовты сол жылы 5 қыркүйекте Е. Бекмахановты қауіпсіздік комитетінің қыз-

комитетіне қат жазды. Ақыры 1954 жылдың 3 мамырында Б. Сүлейменов ақталып шықты.

Төртінші, идеологиялық соққы. Ақталып келгеннен кейін Е. Бекмаханов дұрыс үй ала алмай, оны да тән азабы мен жан азабын көп тартып, подвалдың дымрып ауасына шыдай алмай, өкпе ауруынан қайтыс болды. Бұл кезде Б. Сүлейменовтың да әйелі о дүниелік болған еді. Өзінің іздеу шартнамаларға қат жазған оны Алматы сыйғызбайды. Ресейге кетті. Ол жақта да қарап жатпай, түрлі инстанцияларға қат жазды. Жауап болмады. Жүбайымен келісуге тыным салды. Айнап қанду өңсіме жүргізбеді. Ақыры, поездың астына түсіп олат болды.

Алматыға келген Б. Сүлейменовке бұрыс жұмыс берілмеді. Ғылыми қызметкерлік жұмыс стажемен атқарды. Бірге араласып-құраласып жүрген Қазақ ССР Мемлекеттік Баня контрольның басқарушысы Н. Қарасаев: Қазақ ССР Қаржы министрі Т. Төлебаев бірнен соң бірі ұжымдас нарсенен қызметтерінен босатылды. Бірақ қайтыс қайсар тура мінәзі Бекжан - Бекжан Сүлейменов өзінің ғылыми жұмыстарын жалғастыра берді. Халықаралық симпозиумдар мен айтулы ғылыми конференцияларда өз зерттеп жүрген сүбелі тақырыптарда талай рет баяндамалар жасады. Ақыры 1964 жылы Ташкентте докторлық диссертация

ҚҰРСАУДА ӨТКЕН ҒҰМЫР

Екі көзінен жас парлап, ысылдаған құмның үстемнен беталсы құлағуы зытып келеді. Жаздың ма қайнатқан ыстығына құзырлыған. Жіңішкенің құмы екі табанын күйдіріп барады. Ауық-ауық шағыр түсіне отырып демалған болады. Өксікпен баса алар емес. Өзге емес, өз ағайындарына жауыққан сөзін тасар баланың қолынан не келсін. Ал жауықпағанда ше?

Алпа-баба дәстүрі дейді-ау. Бұйықпен дәстүрі құрысын. Осыдан үш жыл бұрын әкесі Сүлеймен ауыр науқастан дүние салды. Үйелмелі-сүйемелі тоғыз баласымен қалғаш анасы бар ауыртпаздықты мойнына алып, бақты-кәуіті Бірақ қазыңдарта мен қымызға тойған ауылдың ықпалық алқандары мұза бермеді. Әмеңгерлік дейді. Өздерінде ес жоқ. Нәбірраны тоғыз баласымен қатын үстіне алғысы келеді. Ал бұған көңелін Нәбіра ма? Адыры, ерікпен албастылар ат күйрегіне сүйретіп, қорлап алтұрды.

Сөзін жасар бекежан сол қорлыққа шыдамай, ағайынсымақтарынан қашып барады. Ауық-ауық үшін тарытып өкіп қояды.

- Әй бала, құн ысыда бұ қай жүрсің?
Селк өте қалды. Көзі ілініп барады өкен. Жүзі тыныс, кескені көптен келісті ақсақал ат үстінде отыр. Кім екенін біле алмады. Алдына мінгесіп көте барды.

Жамағайындардың үйінде қолбала болып жүрген бекежанның құлағына көріп ауылға бала оқытағын мұғалім келісті деген хабар түседі. Кезегі зұлымдарға қаны қарайған өжет төпсық қара бала мына жүрістің құн болмайтынын білді де Қуысқұдық қайбасың деп тартып берді. Бірақ ол ауыл да онша қашық емес. Мұны ел алғысына бөленген, аса білімді адам, алғашқы ұстазы Мұбаракша Низамутдінова қарсы алды.

Бекежан 150-дей өңбер жазып қалдырды. Екі арада 20 жыл уақыт өтті. Бұл тапантты ғалым үшін өте ұзақ мерзім еді. Өйткені...

Алғашқы сөзін Б.Сүлейменов 1942-1943 жылдары тарихи әдебиет және тіл институтында дайындалып жатқан «Қазақ балшырлары» жинағына редакторлық етті. Жынақ орыс тілінде дайындалып, оған М.Әуезовтың, Б.Кенжебаевтың, Ә.Марғұланың, Е.Ысмайыловтың, Қ.Жұмағалиевтың, М.Ақынжановтың мақалалары анализден болатын. Алғашқы Б.Сүлейменов бар авторлар коллективі жазып, жарық көрген «Қазақ ССР тарихы» ұлтшылдық тұрғыдан жазылған деп орталықтағы кейбір тарихшылар тарапынан сыналғаннан кейін 1944 жылы ВКП (б) Орталық комитетінің арнаулы комиссиясының нұсқауымен «Қазақ балшырлары» жинағы баспадан алынып тасталды. Әсіресе, «Қазақ ССР тарихындағы» Е.Бекмахановтың Кеңесары Қарсымыс бастаған ұлт-азаттық қозғалысы туралы тарауды қатты сынап түсті.

Екінші сөзін Ермұхан Бекмаханов Кеңесары қозғалысы туралы тарауды кеңейтті. 1947 жылы бөлек монография өтіп шығарды. Енді Е.Бекмахановты сынаушылар оның еңбегіне саяси айып тағуға дейін бара бастады. Ілкіде Е.Бекмахановты Б.Сүлейменов те сынаған болатын. Бірақ Е.Бекмахановтың еңбегінен саяси астар іздеушілер көбідегеннен кейін Қазақ ССР Ғылым Академиясында өткен мәжілістер мен жиналыстарда ғалымды қорғап бағыл сөйлейді. Мұқымен бірге Ә.Жиренкиннің «Абай және оның орыс достары» деген диссертациясын қорғалмай, ҚазМУ-дың ғылыми кеңесінде оны ғылыми атағынан ағыру мәселесі сөз болып жатқанда тағы да қарсы шығып, өз пікірін ашық айтып, ғалымды қорғап сөз сүйлейді.

негіздері тұтқынға алды. Қылмыстық жауапкершілікке тартқан құжаттарды оқысаңыз, адамның төбе сүйкасы шымырлайды. Мына қараңыз: «враждебно настроенный по отношению к советской власти, пропагандировал националистические идеи, проводил антисоветскую агитацию, транслировал антисоветскую политическую вредную литературу».

Сол жылы қазан айының 23 күні болған Қазақ ССР Жоғарғы сотының арнайы алқасы өзінің жабық отырысында мынадай үкім шығарды: «Приговором С.Сүлейменова Бекежана 1912 г.г.с. рож.д.ч. признат. виновным по ст. 58-10 ч.УК РСФСР и подвергнут. его уголовному наказанию на 25 (двадцать пять) лет с конфискацией всего личного ему принадлежащего имущества... Приговор окончательный к обжалованию в кассационном порядке не подлежит».

П/П Председательствующий - Моргозова Нар.заседатели «Шашков и Толмыбеков».

Оның қол-аяғына кісен алып ну орман арасымен айдады. «Тібіл басып көле жатып, бір уақытта селк өте қалам, көзімді ашсам әлі жүріп келеміз. Сөйтсем, жүріп көле жатып та ұйықтап қалады өкенбіс»,-деп өске алды кейін Бекеж. Оны түрмеде де ұйықтап алмай, түнімен тергеді, ал күндіз сел мылғалы бара жатса бақылаушылар таяқтың астына алады. Оған қаншалықты қорлық көрсетсе де, ол жоғары орындарға жазған хаттарында өзінің ақ, адал екенін дәлелдеумен болды. Осы жерде оған орыстың атақты ғалымы, тарихшы, академик Анна Михайловна Панкратованың үлкен көмегі тиді. Ол бұл кездері Орталық комитет мүшесі еді. Осыны пайдаланып, Б.Сүлейменов пен Е.Бекмахановты жете танитындығын, оларға жабылған жаланың қате екендігін айтып, партиялық бақылау

циясын қорғады.

1978 жылдың жаз айында Бекежан тарихи-этнографиялық экспедицияны басқарып Шалқарға келді. Экспедиция құрамында М.Әуезов атындағы әдебиет және өнер институтының аға ғылыми қызметкері, атақты фольклорист, филология ғылымдарының кандидаты Мардан Бәйділдаев бар. Сол Мардан ағамыз ертеңгілік үйге телефон соқты.

- Мұсабейтәлісің бе? Біз ұзақ сапардан кеше оралып өтік. Елден өстігенміз. Қазанғап жөнінде зерттеп жүр екенсің, өткенде қазақ радиосынан ұлы күйшінің күйлерімен көмкерілген әңгіменді тыңдап ем. Сен Бекеж іздеп жапқыр, біз қазір ескізде тұрмыз, мүмкіндігін болса пәз жет.

Ол кезде Мәскеу-Алматы поезы Шалқарға ертеңгілік жерөлкіті уақытпен 10 сағат 28 минутта келетін. Жырма минут қана қалыпты. Екі өлемді қолым зылып, шөкәлге қарап ұштым.

Поезд қозғалып бара жатыр. Өкіншісі-ақ. Соңынан Мардан ағаның үйіне телефон соғып көшірмелендім. Бекежене жүрегім дауаламады. Бар айтқаны Қазанғапты зерттеуін тоқтатпасын депті. Құдайға шүкір, ағамыздың ол айтқанын да орындаған сияқтымын.

1984 жылы үлкен ғалымның жүрегі соғуын тоқтатты. Бекежан Сүлейменов 72 жыл өмір сүрді. Был айында қарағанға кел жас емес. Сол ғұмырының са жарлы тасырдан астамын құтып-сүзгенде, қысқақта өткізді. Бірақ артына маңғи өшпес мұра қалдырды. Соған шүкіршілқ қыламыз да.

Мұсабейтәлі ЕСМАҒАНБЕТОВ,
Қазақстан Журналистер Одағының мүшесі, Қазақстанның Құрметті журналисі.